

Kültürel Antropoloji Yönüyle Moğolistan İncelemesi

Güray ALPAR*

Öz: Dünya tarihinin bir bölümünde liderlik konumunu elde etmeyi başarmış ve dünyanın en büyük kara imparatorluğu kurmuş Moğol kültürü her yönüyle incelenmeyi hak ediyor. Binlerce yıllık birikimi ile Moğol Kültürü hem tarihi hem de kültürü içine alan antropolojik bir inceleme ile daha iyi anlaşılacaktır. Bu araştırmada da bir taraftan gelişimi içerisinde Moğol tarihi incelenirken diğer taraftan kültürel özelliklerine yoğunlaşarak bu ulusun bilinmeyen yönleri de değişik kaynaklardan yararlanarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tarih, bir anlamda geçmişten kalan anlamlı izlerin değerlendirilerek gelecek için kullanılabilir bilgilere dönüştürülmesidir. Geçmişin öyküsü olan tarihin esas odak noktası da insandır. İnsanlar ve toplumlar arasındaki kültürel ve sosyal farklılıklar, on binlerce yıllık tarihi bir dönem içerisinde oluşur. Tarihi anlaşılır kılmak için diğer bilimlerden istifade etmek ise daha sağlıklı sonuçlara varmamıza yardımcı eder. Böylece iç dünyamız gelişir, dönüşür ve zenginleşir. Olayları değerlendirmek için kullanabileceğimiz disiplinlerden birisi de kültürel antropolojidir. Zaten antropolojinin esas konusu insan ve onu oluşturan kültür örüntüleridir. Kültür ise insan tarafından yaratılan her türlü birikimdir. Antropolojik incelemeler insanı ve olayları daha iyi anlamamıza yardımcı olur ve böylece ortaya çıkan birikimler evrenselleşir. Bunun sonucunda da birey ve toplumlar daha iyi anlaşılır. Moğol kültürünün geçmişten gelen ve bütün dünyaya etki eden yönlerinin ortaya konulması, bir anlamda çoğu zaman yanlış değerlendirilen bu kültürün gerçek yönlerini de ortaya koyacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Moğol, Moğolistan, Kültürel Antropoloji, Kültür, Tarih*

A Study of Mongolia from Cultural Anthropology

Abstract: Mongolian culture, which has managed to achieve a leadership position in a part of world history and established the largest land empire in the world, deserves to be examined in all aspects. The Mongolian Culture with its thousands of years of history will be better understood with an anthropological study that includes both history and culture. In this research, while examining the Mongolian life in history, on the other hand, it will be tried to reveal the unknown aspects of this nation by focusing on its cultural characteristics. In a sense, it is the evaluation of the

* Doç. Dr., Stratejik Düşünce Enstitüsü, galpar1965@gmail.com ORCID: 0000-0003-0122-7795; *Gönderim Tarihi: 1 Mayıs 2022; Makale Kabul Tarihi: 20 Haziran 2022*

Önerilen Atf: Alpar, G., (2022). Kültürel Antropoloji Yönüyle Moğolistan İncelemesi, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(10), s.39-64.

meaningful traces of the past and transforming them into usable information for the future. The main subject of history, which is the story of the past, is human. Cultural, ethnic and social differences between people are formed in a historical process of thousands of years. Making use of other sciences to make history understandable helps us to reach more solid conclusions. Thus, our inner world develops, transforms, and enriches. One of the disciplines we can use to evaluate events is cultural anthropology. In fact, the main subject of anthropology is human and the cultural patterns that make up it. Culture is any accumulation created by man. Anthropological studies help us better understand people and events, and the resulting accumulations become universal. Thus, individuals and societies are better understood. Revealing the aspects of Mongolian culture from the past and affecting the whole world will reveal the true aspects of this culture, which is often misunderstood in a sense.

Key Words: *Mongolian, Mongolia, Cultural Anthropology, Culture, History*

Giriş

Bugünü anlamamanın yolu geçmişi iyi bilmekten geçer. Bu husus Moğolistan coğrafyası için de geçerlidir. Eğer geleceğe, geçmiş bilmeden bakarsak doğru sonuçlara varmamız zorlaşır. Bu noktadan hareketle tarih bilmenin önemi de ortaya çıkar. Tarih, insanın kendisini anlamasına ve iç büyümesine yardım eder. Romalı filozof Çiçero'ya göre geçmişi bilmemek çocuk kalmak demektir (Modzelowski, 2010). Ancak anlamlandırılmadığı sürece tarihi bilmek de bir şey ifade etmiyor. Bu nedenle iyi bir tarih okuyucusunun, olayları sadece okuyup geçmekle kalmaması, onu kendi araştırmalarının süzgecinden geçirerek günlük hayatına ve geleceğe yön vermekte kullanması da gerekmektedir (Halkın, 1989:9). Diğer taraftan tarihi doğru kaynaklardan ve çok boyutlu olarak incelememiz gerekiyor. Bu da ancak tarih incelemesine diğer disiplinleri katarak mümkün olabilir.

Tarihçiler, üzerinde araştırma yaptıkları toplumun genellikle saf yerli olmayıp; savaş, dağılım, göç, bölünme ve birleşmelerden oluştuğu gerçeği ile karşı karşıya kalınca, ister istemez antropoloji bilimi de işin içine girmiştir. Kültürel antropologlar da inceledikleri kültürel grubun, zamanla kendisinden farklı diğer kültürlerle etkileşerek, nasıl değiştiğini ve nasıl farklı hale geldiğini incelemiş ve birey ve toplum arasındaki ilişkiyi anlaşılır kılmaya katkıda bulunmuşlardır (Gürsoy, 2008: 15). Kültürü de işin içine katan

disiplinler arası bir anlayışla yapılacak böyle bir inceleme, tarihi ve olayları daha anlaşılır kılacaktır. Ancak böyle bir işbirliğine dayalı disiplinler arası bir çalışma, evrensel tarih anlayışına ulaşmamıza yardım eder ve bu sayede toplumlar ve coğrafya daha iyi anlaşılabilir. Diğer taraftan anlaşılır olmak, kendisini merkeze alan anlayışın dışına çıkarak, gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmayı içermelidir. Kişinin dolayısıyla araştırmacının kendi ahlaki duruşu, etik olmayan davranışa karşı en güçlü silahtır (Gürsoy, 2008b).

Şüphesiz bu alanda “antropoloji” biliminin kullanılması yararlı olacaktır. “İnsan bilimi” anlamına gelen antropoloji, birçok alanı yanında, esas olarak insanların zaman içerisindeki birikimlerini esas alan kültürlerini inceler. Kültürü, bireyüstü insan eseri olarak yorumlayanlar da vardır (Wein, 2019: 37). Biraz daha ayrıntılı tanımıyla antropoloji, insanların içlerinde hayat buldukları kültürlerini araştırır, inceler ve insanlar ve oluşturmuş oldukları kültürlerin; neden ve nasıl birbirine benzediğini veya neden birbirine benzemediğini veya kültürlerin ve insanların neden ve nasıl değiştiğini araştırır ve sorulara cevap bulmaya çalışır (Güvenç, 1996: 38). İnsanların süreç içinde öğrendiği veya kazandığı bilgi, sanat, gelenek ve görenek yanında; yetenek, beceri ve alışkanlıklarının bütünü ve karmaşık bir örüntüsü olarak “kültür”; insanın kendi ilişkilerini sorguladığı ve hatta aşabildiği önemli bir kavramdır. Bir başka ifade ile kültür, insanın doğuştan getirmediği, ancak doğaya kattığı her türlü birikimdir (Alpar, 2013: 96).

Antropoloji ile olayları karşılaştırma, değişik kaynaklardan destekleme, her dönemin olaylarını aynı dönem içerisindeki diğer olaylarla kıyaslama, geçmiş bugüne, bugünü geleceğe taşımak mümkün olabilecektir. Antropoloji belki de tüm bilimlerin en özgürleştirici olanlarından birisi olarak, kendisini tüm insanların incelemesine adanmış ve geçmişe ve bugüne dair bilinmeyenleri, bilinenlerden yararlanarak gün yüzüne çıkarmaya çalışır (Hawiland, 2002: 31). Ve en önemlisi antropoloji, entelektüel nirengi noktalarını okunur hale getirmeyi amaçlar (Auge, 2012: 17).

Bu noktada olayları anlamlandırmak ancak yaşanmışlık üzerinden mümkün olabilecektir. Moğolistan’ın bulunduğu coğrafyada çok sık yaşanan göç olgusu buna bir örnek olarak verilebilir. Göç teorileri insanların göç olgusunu kategorize etmeyi amaçlamaktadır. Oysa beşere dayalı gerçek göç olgusuna açıklık getirilmesi ancak insanların yaşanmış tecrübeleri üzerinden

anlaşılabilir (Durmaz, 2020: 2-10). Yine insan göçüne açıklık getirmede, sosyal antropolojinin fenomenoloji yaklaşımına da ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Durmaz, 2020: 13). Bununla birlikte geçmişi doğruya en yakın şekilde anlamlandırılmada antropoloji kadar, sosyoloji biliminin bakış açılarından da yararlanılabilir. Bakış açısının nasıl olması gerektiği konusunda da sosyolojinin bakış açısı kavramını hatırlamakta fayda vardır (Erdem, 2019: 32).

Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı; Moğolistan kültürünü ve coğrafyasını tarih ve diğer bilimlerden de istifade ile antropolojik bir bakış açısıyla inceleyerek, bu bölgenin anlaşılmasına kaynak teşkil edebilecek temel unsurları ortaya çıkarmak ve gelecekte yapılacak çalışmalar için sınırlı ölçüde de olsa yol göstererek toplumu anlaşılır kılmaya yardımcı olabilmektir.

Araştırmanın yöntemi

Moğolistan ile ilgili olarak belli alanlarda bilgilerin ve kaynakların yeterli olmadığı bilinmektedir. Buna rağmen, bilinenlerden yola çıkarak ve işin içine değişik disiplinleri katarak bazı sonuçlara varmak mümkün olabilecektir.

Antropolojik bakış açısı insanı ve onun oluşturduğu kültürü inceleyerek, bazı sonuçlara ulaşmaya çalışırken, insan ve kültürlerin neden birbirine benzediği veya benzemediği yanında, neden ve nasıl değiştiği üzerine de odaklanır. Bunun yanında sosyolojik bakış açısı ise olaylara sıradan bakmadan, gündelik hayatın rutinine kapılmadan, görünenle yetinmeyip arkasında yatan ana nedenlere yoğunlaşmış gerçeği ortaya çıkarmaya çalışan bir bakış açısı sunar.

Şüphesiz Moğolistan tarihi ve kültürünü anlamak için de aynı hususlar geçerli olup, belirlenen bakış açısının ve Moğolistan ve civarındaki coğrafyanın tarihi ve kültürü ile ilgili disiplinler arası bir anlayışla yapılacak olan bir literatür taramasının ve disiplinler arası bir değerlendirmenin, bu amacı gerçekleştirmede ve bu coğrafyanın anlaşılmasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Yazılı tarih öncesi Moğolistan coğrafyası hakkında bildiklerimiz

Tarih yaşananlardan kalan anlamlı izlerin kullanılabilir bilgilere dönüştürülmesidir. İnsanlar ve toplumlar arasındaki sosyal ve kültürel değişimler ve farklılıklar onbinlerce yıllık bir dönem içinde oluştu. Ancak ne kadar geriye gidersek kanıtlar daha bulanıklaşıyor (Morris, 2012: 185). Bilgi bulanıklaşınca da hikayeleşiyor, değişikliğe uğrayabiliyor. Kimilerine göre hiçbir şey yokken, destanlar vardı... (Terzioğlu, 2017: 5). Ancak artık bulunan izlerden olayların yaklaşık olarak ne zaman gerçekleştiğini bulabiliyoruz (Diamond, 2010: 124). Karbon 14'ün yarısı her 5700 yılda bir bozularak karbon 12'ye dönüşüyor ve bu bilimsel kural bize çok büyük bir kolaylık sağlıyor.

Bu kural sayesinde, evrenin yaklaşık 14 milyar, dünyamız ve güneş sisteminin ise 4,5 milyar yaşında olduğunu hesaplayabildiğimiz gibi dünya üzerinde 3 milyar yıldır yaşam olduğunu da bilebiliyoruz. Tabi bu insan dışındaki canlılar için geçerli. Araştırmalarda elde ettiğimiz bilgilerden insanın yaklaşık 7 milyon yıldır dünya üzerinde yaşadığını sanıyoruz. Diğer bildiklerimiz ise 65 milyon yıl önce dünyamıza çarpan ve bugünkü Meksika'ya düşen 10 km çapındaki bir meteor nedeniyle, oluşan toz ve asit yağmurlarının atmosferi güney ışıklarına kapatması. Bu olay nedeniyle ısı düşmüş ve dünyamız bir buzul dönemi yaşamıştır.

Bu dönemde "Büyük Yokoluş" denilen olay gerçekleşmiş ve canlıların %80'i ile birlikte dinazorların nesli de tükenmiştir. Günümüzde Moğolistan ve çevresindeki coğrafi bölge, dinazor fosillerinin çokça bulunduğu bir bölge olarak dikkat çekiyor. "Moğolistan Merkez Dinazor Müzesi" buna dair örneklerin görülebileceği bir müzedir. Ayrıca Hohhot'daki müzede (Çin'e bağlı İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin başkenti) olduğu gibi yine yakın coğrafyalardaki müzelerde, arkeolojik kazılardan elde edilen dinazor iskeletleri ve taşlaşmış dinazor yumurtaları, milyonlarca yıl önceki yaşamı üç boyutlu görseller desteğinde canlandırılarak insanlara sunuyor (Cumhuriyet, 11 Ağustos 2009).

Moğolistan coğrafyasındaki zengin dinazor iskeletlerinin ortaya çıkarılması için bir çok kazı yapılmıştır. Bunlardan birisi, 1963 ve 1965 yılları arasında Polonya ve Moğol Bilimler Akademilerinin müştereken, Gobi Çölünde yapmış oldukları çalışmalardır. Burada özellikle Nemegt Havzasındaki kum yataklarında bulunan çok sayıdaki dinazor kalıntıları önemliydi. Keşifler aynı zamanda Asya ve Kuzey Amerika arasındaki fauna (Belli bir bölgede yaşayan hayvan türlerinin tamamı) benzerliğini de ortaya koymuştu. Bu dönemde

kadın araştırmacılar kazılara öncülük etmişti. Bunların arasında öne çıkanlardan birisi de Kielan Jaworowska idi. Jaworowska, Gobi gezilerindeki bulguların daha geniş bir etkiye sahip olması için bulguların İngilizce yayınlanmasında ısrar etmiş ve halka ulaşmayı önemli görmüştür. Bulunan fosiller ise Moğol, Polonya ve SSCB Bilimler akademisinde muhafaza edilmiştir (Kielan ve Dowchin ,1968: 7-30, Kielan, Cifelli ve Lui, 2004: 700).

Resim-1: Moğolistan'ın başkentinde bulunan Dinazor Müzesi

Diğer taraftan bugünkü Moğolistan'ın hemen güneyinde bulunan Hohhot'taki (Çin Halk Cumhuriyetine bağlı İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin başkenti) müzede, bunun yanında tarihin derinliklerine inen dönemlere ait bölgedeki ekonomik ve toplumsal gelişime dair evreler de paleontolojik fosillerden istifade ile anlaşılır kılınmaya çalışılıyor.

İç Moğolistan Özerk Bölgesi, Çin Halk Cumhuriyetine bağlı bir bölge olarak, günümüz Moğolistan coğrafyasının doğusu ve güneyinde yer alıyor. 3 milyona yaklaşan nüfusunun %80'ini Çinliler, %16'sını Uygurlar dahil Moğol toplulukları oluşturuyor. Ayrıca az miktarda, Müslüman Huiler ve Mançular ile Koreliler de vardır.

Harita 1: Moğolistan ve Güneyinde İç Moğolistan Özerk Bölgesi

İç Moğolistan Özerk Bölgesindeki bulgular, bölgenin dünyanın en eski kültür coğrafyalarından birisi olma özelliğini perçinliyor ve geçmişte yaşamış ve nesli tükenmiş bitki ve hayvan örneklerini insanlığa sunuyor. Bu dönemde Moğolistan ve çevresinin bataklıklarla kaplı olduğuna dair bulgular var.

Son olarak 2022 yılının şubat ayında dünyanın en eski çiçek tomurcuğu fosilinin de aynı bölgede bulunması, bölgenin flora (bir bölgede yetişen bitkilerin ortak adı) bir zenginliğe işaret ediyor (<https://www.ajanslotus.com/>Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).

Çin Bilimler Akademisinden Jeoloji ve Paleontoloji Enstitüsü araştırmacısı Wang Xin, konuyla ilgili "Geological Society London Publication" dergisinde yayınlanan yazısında, Moğolistan Özerk Bölgesinde 160 milyon yıllık yapraklı bir dal, bir çiçek soğanı ve bir çiçek tomurcuğu fosili keşfettiğini belirtmiştir. Benzer bir şekilde dünyanın 1,2 milyon yaşında en eski DNA'sı da mamut dışından, Sibirya'nın kuzeyinde çıkarılmıştır.

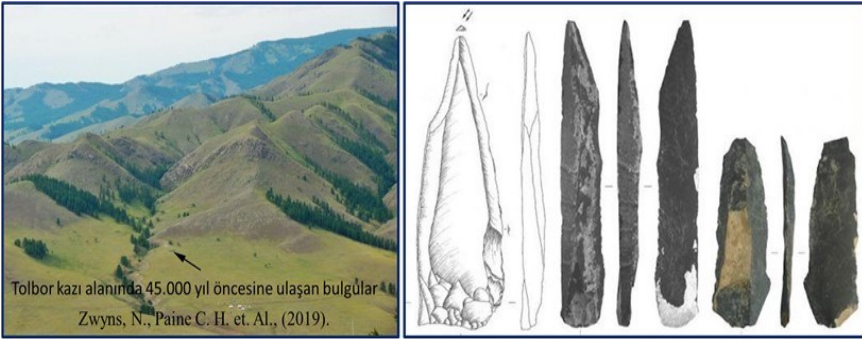
Buzulların erimesi ve sonrasında Moğol Coğrafyası

Yaklaşık 2.5 milyon yıl önce dünyanın ısısı daha fazlaydı. Bundan sonra dünyada her 90.000 yılda bir en az 10 buzul dönemi görüldü. Buzul dönemlerde, deniz seviyesi normalinin yüzlerce metre daha altındaydı (Wulf, 2004: 37,78). MÖ 30.000'li yıllarda başlayan son

buzul çağında, deniz seviyesi şimdikinden 130 metre daha azdı ve Kuzey Amerika kıtası ile Asya kıtası arasında yer alan Bering Boğazı bir süre de olsa geçilebilir durumdaydı. Bu süreç boyunca iki kıta arasında karadan geçişler mümkündür. Şüphesiz bu iletişim, Asyadaki kültürel birikiminin Amerika kıtasındaki kültürle yakınlığını ve benzerliklerini de açıklamaktadır.

MÖ 45.000'lerde, Moğolistan civarında insana ait izler var olmaya başlamıştı. Sibiry'a da 45.000 yıl öncesine dair modern insana dair yüksek kaliteli genom dizisi incelenmiştir (Fui Li Moorjani et.al., 2014: 445-450). Bu araştırmalara göre; Sibiry'a, Altay ve Moğolistan örnekleri arasında güçlü benzerlikler mevcut. Buradaki buluntulardan aslında bu insanların daha önce yaşayan bir popülasyondan türeyebileceği değerlendirilmiştir, Moğolistan ve kuzeyindeki kültürel yaşantının derinliğinin daha da eski tarihlere gidebileceğine dair bizlere ip uçları vermektedir (Meignen, 2012: 12-21).

Araştırmaların sonuçları bu bölgedeki yaşamın MÖ 45.000 ve öncesine gittiğini doğruluyor. Araştırmalar derinleştikçe tarih de derinleşiyor. Muhtemelen araştırmalar arttıkça daha da eskilere gidilecek. Bu araştırmalardan en önemlilerinden birisi de Nicolas Zwyns'nin belirttiği şekilde, 2011 ve 2016 yıllarında Sibiry'a ve Kuzey Moğolistan bölgesi arasında yer alan Kuzey Hangar Dağlarında bulunan Tolbor nehri civarındaki Tolbor-16 kazı alanına ait. 45.000 yıllık bu alanda 826 tane taş eserin yanında binlere varan taştan yapılmış aletler de bulundu.

Resim 2: Tolbor kazı alanında bulunan 45.000 yıllık bulgular

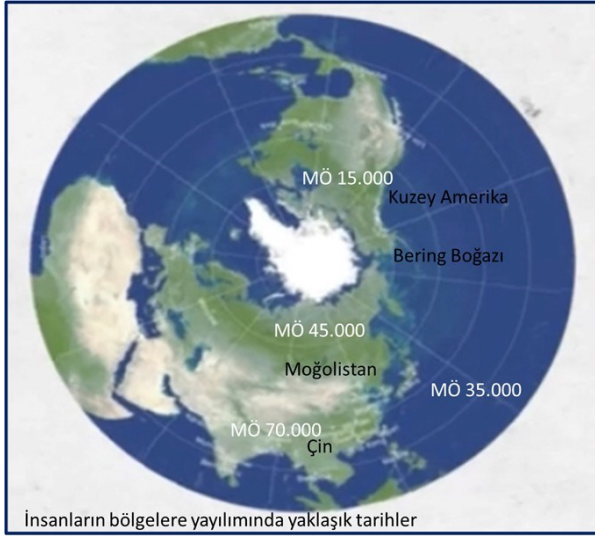
Bunlar arasında uzun ve düz bıçaklar da var ve benzer aletler Çin'den başlayarak, Moğolistan ve Sibiry'a alanlarında karşılaşılan

cinsten. Zwyns'e göre bu bulgular, kültürün geniş bir alana yayıldığını ve sistematik şekilde üretildiklerini gösteriyor. Bölge insanların benzer kültürü paylaştıklarına dair en kesin delilleri barındıran bu bulgular gerçekten önemli ve incelemeyi hak ediyor.

Bu dönemde MÖ 45.000'li yıllara ait buluntular yanında, Sibirya bölgesinde MÖ 30.000'li yıllara ait olan ve Amerikan yerlileriyle benzerlikleri bulunan, iki çocuğa ait süt dişleri ve MÖ 25.000 yıllarına ait bugünkü Çin'in kuzeyinde Moğolistan bölgesine yakın bölgede de bıçak yapımına dair bulgulara rastlanılmıştır (Boeda, 2013: 191-203).

Yine MÖ 20.000'li yıllarda aynı coğrafyada, yabani arpa ve buğday toplanmasına başlanmıştır. Bering Boğazının oluşması son buzul çağının sona ermesine yakın 15.000'li yıllarda gerçekleşti (Alpar, 2014: 16).

Bering Boğazı, Asya'nın en doğu noktası ile Amerika'nın en batı noktası arasında bulunan bir boğazdır. Günümüzde Rusya ile ABD (Alaska) arasında coğrafi bir sınır konumunda olması ile birlikte Amerika ve Asya kıtalarının birbirine en yakın olduğu yerdir. Derinliği, 30-50 metre civarındadır.

Harita 2 : Bulgulara göre yaklaşık olarak insanların dünyaya yayılması

MÖ 15.000'lerden sonra küresel sıcaklık yükseldikçe Asya ve Amerika kıtaları arasındaki karadan ulaşım kaybolmuştu. Bu dönemde dünya ısı yaklaşık olarak 15 derece kadar atmış ve

günümüzdeki sıcaklık derecelerinin 1 ya da 2 derece kadar yakınına gelmişti (Morris, 2010: 104-105). Aynı benzerlik ve kopuşun Moğolistan ve Japonya ana karası arasında da yaşandığı söylenebilir. MÖ 11.000'lerden itibaren ise bölgede tarım dönemi başlamıştır. Bu döneme kadar süreç "Eski Taş Çağı" olarak isimlendirilmektedir. Bu geçiş dönemi tarım ve hayvancılığa geçiş yıllarıydı (Dünya Tarihi, 2010: 14-18). Bu dönemlerde Moğolistan ve civarında hem tarım ve hayvancılık gelişmiş ve zengin bir kültür ortamı oluşmuştur. Neolitik dönemde ise Moğolistan'da avcılar, ren geyiği yetiştiricileri ve göçebeler yaşıyordu.

Moğolistan ve kuzeyindeki Doğu Sibirya bölgesinde bu döneme dair bulgulara rastlanılmıştır. MÖ 8600 ile MÖ 3500 yılları arasında avcı toplayıcı gruplara ait, bulunan yaklaşık 65 mezarlıkla ilgili yapılan incelemede, 5 farklı mezar geleneği bulunmuş, defin olayları ile ilgili mekansal kalıplar incelenmiş ve kültürel yapı ile ilgili tahminler yapılmaya çalışılmıştır (Weber, Ramsey et al., 2021).

Elde edilen bulgulardan hareketle Moğol halkının doğayla kurduğu güçlü uyumu da anlamak mümkün. Bu anlamlı ilişki, Hottan müzesindeki bölümlere verilen isimler incelendiğinde rahatlıkla görülebilir: Eski Çağ Dünyası, Gömülü Hazine, Bozkır Kahramanlığı, Bozkırın Alevi, Bozkır Gündoğumu, Gögün Ritmi, Eski Çağ Patikasının Hazinesi bunların bazıları. Müzenin bir başka bölümünde ise bu bölge ve civarında yaşamış 55 halk budunu tanıtılıyor ki bunlar Moğolistan'daki Hu, Hun, Serbi, Hitan ve Türk halklarını da içeriyor. Bu sunum, bölgenin derin bir tarih ve kültürü olduğunu ve bunların birbiri ile iç içe geçişini gösteren bariz bir örnek olarak dikkat çekiyor. Bu noktada, Moğolistan coğrafyasının Asya kıtasındaki stratejik konumunun incelenmesinde de fayda vardır.

Moğolistan ve çevresinde yaşayan halkların kültürel etkileşimi

Daha önce İç Moğolistan Özerk Bölgesi tarif edilirken, bu bölgede yaşayan halklardan bahsedilmişti. Bu yapı kültürel olarak da bölgede iç içe geçmiş bir örüntüyü karşımıza çıkarır. Şüphesiz Moğolistan ve çevresindeki kültürel yapı ile olan bu benzerlik, Amerika kıtasındaki kültürel yapı ile olan benzerliklerin çok daha ötesindedir.

Harita 3 : Moğolistan coğrafyası ve çevresi

Günümüzde Çin’de 6 milyondan fazla etnik Moğol olarak nitelendirilen Moğol yaşamaktadır ki bu halen Moğolistan’da yaşayan Moğolların sayısından iki kat daha fazladır. Diğer taraftan, Çin Halk Cumhuriyetine bağlı bir bölge olarak, İç Moğolistan Özerk Bölgesinin bulunduğu coğrafya da dahil, Çinlilerin ve Moğolların birlikteki yaşamının yanında; Huiler, Mançular ve Koreliler de yaşamaktadır. Mançular, günümüzde Kuzeydoğu Çin’de yaşayan Mançurya kökenli Tunguz halkıdır. Koreliler ise Kore ve Güneybatı Mançurya kökenli Doğu Asyalı bir etnik gruptur. Bu coğrafyada yaşayan onlarca etnik unsurun kültürel olarak birbirinden etkilenmemesi mümkün değildir. Zaten toplumların birikimli uygarlığı olan kültür; değişikliğe uğrayarak gelişir. Bu değişim dışarıdan zorlama ile olabildiği gibi, kültürel özümseme, kültürel yayılma veya gönüllü kültürleşme olarak da gerçekleşebilir. Şüphesiz Moğolistan ve çevresindeki unsurlar, tarih boyunca bazı hususlarda öz kimliğini muhafaza etmekle birlikte, meydana gelen hızlı etkileşimler sonucu, çoğu zaman kendisinden farklı kültürlerle etkileşime girerek, ikisinden de farklı yepyeni bileşimler yaratarak yollarına devam etmiştir (Alpar, 2003: 124).

Bu konuyla ilgili olarak ilginç bulgulara rastlamak da mümkün. Asya’nın doğusundaki üç büyük etnik grup olan; Han Çinlileri (Bugünkü Çinlilerden pek çok farklı özellikleri vardır), Japonlar ve Koreliler arasındaki benzerlikleri araştırmak amacıyla yapılan incelemede, genetik ilişkiler ve ayrılma süreçleri bizlere farklı bilgiler sunmuştur (Wang, Lul ve diğerleri, 2018: 1). Bu araştırmaya göre,

Doğu Asya'da büyük etnik gruplar dil ve kelimeler dâhil birçok benzerlikleri paylaşıyor.

Yine araştırmalara göre, bu coğrafyada Doğu Asya insanları birçok noktada benzer dil ve kelimeleri kullanmaktadır. Örneğin; Japonlar ve Çinliler benzerdir ve bu husus 1940'larda Koreliler terkedene kadar da benzerdi. Japon ve Kore dilleri de bir noktadan sonra farklılaşmaya başlamıştı. Bunlar arasındaki genetik farklılaşma açısından popülasyonların en son ortak atasının 3000-3600 yıl öncesine tarihlendiği de görülmektedir. Buna göre bu coğrafyada MÖ 45.000'li yılların evveline ulaşan insan varoluşunun, başlangıçta bir çok benzerlik taşımasına rağmen zaman içindeki coğrafi dağılışın bu benzerliği giderek farklılaştırdığı ancak benzer ana özelliklerini muhafaza ettiği görülmektedir.

Dil benzerliği geçmişi anlamada bir rehber niteliğindedir

Finli dil bilimci ve Türkolog Ramstedt (1873-1950), Korece ve Japonca'nın birbirine benzediğini, bu iki dilin Çince'den farklı özellikler taşımasına rağmen, Korece ve Türkçe'nin birbiri ile kardeş diller olduğunu iddia eder. Yine ona göre Eski Türkçe ile Japonca arasında da kuvvetli akrabalık ilişkiler vardır.

Altay Dil Teorisi de; Türk, Moğol, Mançu, Kore ve Japon dillerinin ortak ve aynı kaynaktan geldiği görüşünü savunur (Ramstedt, 1924). Ramstedt'e göre Ana Altayca dört diyalekte ayrılmıştır: Ana Türk dili ve Ana Kore dili asıl dil grubunun güney, Ana Moğolca ve Ana Mançu-Tunguzca ise kuzey kısmını oluşturur. Zaten birçok Koreli tarihçi de kendi köklerini Türk ve Altaylara dayandırır.

Kore ve Türklerin, temel geleneklerinde benzerlikler vardır. Onlara göre yaşanan büyük göçlerde Türkler batıya doğru giderken, Koreliler doğuya doğru göç etmişler ve her iki toplumda, gittikleri yerlerde diğer halkların kültürlerini alarak farklılaşmışlardır. Teodong Jeans bu farklılaşmayı, "Türk ve Kore ırkını, aynı atanın, gitgide uzaklaşmış çocukları" olarak ifade eder ve Türklerin Koreceyi bu benzerlikten dolayı öğrenmesi kolaydır.

Nitekim Türkçe ve Korece'nin dil kuralları ve cümlelerin sıralamasının da benzerlikler gösterir. Türkçe ve Korece her ikisi de sondan eklemeli dillerdir ve fiiller her iki dilde de cümle sonunda yer

alır. Türkçe ve Korecede, sözcükler kısa, ses dönüşümü benzer, ses uyumu mevcuttur ve genelde tek ve kapalı bir seslemeden oluşur.

Genel olarak Moğolistan ve çevresindeki coğrafya değerlendirildiğinde, bu coğrafyadaki etnik grupların bazen yakın, bazen biraz daha uzak olmakla birlikte, aynı kökleri paylaştıklarına dair kültürel benzerlikleri bünyelerinde barındırdığı görülmektedir. Türkçe ve Moğolca arasında 3000'den fazla, Türkçe ve Korece arasında ise 1500'den fazla ortak kelime vardır. Ayrıntıda daha da çoğaltılabilecek olan bu benzerlikler, geçmişten gelen yakın ve uzak akrabalığı bilimsel bir şekilde kanıtlıyor.

Yazının icadından sonra Moğolistan coğrafyası

Moğolistan ve çevresindeki insanlar arasındaki benzerliklerin, MÖ 4000'lerden başlayarak yaşanan göçler ve etkileşim nedeniyle, farklılaşmaya başladığını görüyoruz.

Bu coğrafyada oluşan tarım ve hayvancılık kültürü yanında, özellikle atış evcilleştirilmesi ve kullanım şekli bölge steplerinde adeta bir devrim yaratmıştır. Atlar önceden de evcilleştirilmişti ancak binme amaçlı değildi. Atın da bu dönemde Moğolistan ve çevresindeki coğrafyada binme amaçlı olarak evcilleştirildiği bilinmektedir (Diamond, 2010: 101:102). Atlar MÖ 4500 ile 3500 yılları arasında Moğolistan coğrafyasında yaşayan insanlar tarafından evcilleştirilmiştir (Morris, 2012: 324).

Atın binme amaçlı evcilleştirilmesi bir çok şeyi değiştirdi ve zamanına göre sürat faktörünü artıran bir yenilikti. Moğolistan coğrafyasının geniş düzlüklerinde, bir yerden başka bir yere uzun bir zaman aralığında giden insanlar, şimdi çok daha bir kısa sürede istediklere yere ulaşabiliyorlardı. İşte göç, iletişim ve farklı kültürlerle etkileşim de bu yüzden başladı ve gelişti. Bu durum kısa sürece bütün coğrafyada benimsendi ve hayatın bir parçası haline geldi. Hızlı ve hareketli at sayesinde geniş alanlarda süratli hareket, zamanı da kısalttı. Geyikler de atlardan önce evcilleştirilmişti. MÖ 4000'lerde ilk haliyle atlara eyer kullanmadan binilirken, daha sonra eyer ve üzeninin kullanılmaya başlamasıyla, bu coğrafyanın insanların önce Asya steplerine, daha sonra da güneye Çin'e ve Batıya doğru Avrupa'ya hareketlerinin zaman içinde kolaylaştığı görülmektedir. Bu durumun giderek bölgenin, diğer yörelere olan üstünlüğünü de beraber getirecektir.

Gerçekten de daha sonraki dönemlerde Çin'i rahatsız eden en önemli konu, kuzeydeki Moğolistan bozkırlarında yaşayan halklar olacaktır. Çinliler bu coğrafyada yaşayanlara, başlarındaki hanedanlar nedeniyle Hsiung-nu ya da Kun (Hun) ismini vermişlerdi. Bu dönemlerde Türkler, Proto-Moğollar ve Tunguz grupları birleşmiş ve beraber hareket ediyorlardı. Asya bir araya geliyordu.

Asya bölgesini birleştiren Hun Türkleri'nin kökenleri konusunda çeşitli fikirler önce sürülmeye devam etmektedir. Bu konuda güneydeki Ordos kültüründen veya İskit-Sibirya kültüründen ve batıdan geldikleri yanında, Levha mezarı kültüründen veya Hun kültürünün orta kesiminden ortaya çıktığı da iddialar arasındadır (Ochir, 2021: 180). Bunların hepsi elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Kapsayıcı özelliği nedeniyle, belki de hepsinin özelliklerini bünyesinde bulunduran bir kültür olması ihtimalinin daha muhtemel olduğu değerlendirilebilir.

Çin kaynaklarına göre MÖ 2700-2600 yılları arasında Çinliler, Moğolistan'ın Cahar bölgesinde Hunları bir savaşta yenmişlerdir ki, bu kayıt bölgeye ilişkin en eski haber olarak önem taşır (Baykuzu, 2012: 22). Ancak her nedense bundan önceki olaylardan pek bahsedilmemektedir. Ancak yine de bu kaynaklar, MÖ 3000'lerde Türklerin Çinlilerle savaştığını göstermesi bakımından da önem taşır. (Türkeli, 1990: 110). Yine buradan hareketle, yazının icat edildiği tarihlerde, yani Sümerler döneminde Türklerin Çinlilerle savaş halinde olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü sadece aynı geleneklere sahip olmak veya aynı eşyayı kullanıyor olmak tamamen aynı aynı olmak anlamına gelmeyebilir.

MÖ 2000'li yıllardan itibaren Çinli tarihçilerin açıkça, güçlü anlamında "Türk" adından daha sık bahsettikleri görülmektedir. Çinli tarihçilere göre Türkler mükemmel at kullanan bir ulus olup (Lucas, 1953: 259), atlı arabalar da, yine Türkler tarafından ilk defa MÖ 2000'li yıllardan beri kullanılmaktaydı. Bütün bunlar bu bölge halklarına; hızlı ulaşım, hızlı toplanma ve hızlı dağılım açısından büyük bir üstünlük sağlıyordu.

Diğer taraftan Çinli tarihçiler bu dönemi hep kendi bakış açlarına göre yorumlamış, taraflı davranmış ve her nedense savaşın ayrıntılarını pek yazmamış ve olayın sanatsal askeri yönüyle pek fazla ilgilenir gözükmemişlerdir. Gerçekte ise Çinliler, hemen hemen bütün askeri taktik ve stratejik bilgilerini, kuzeydeki steplerden gelen

Türkler ve Moğollardan öğrenmişlerdi. Sorun ise Moğolların ve Türklerin yazılı kültür yerine, sözel kültüre önem vermeleri ve kendi tarihlerini yazılı hale getirememeleri gibi gözükmektedir.

Türkler MÖ 700'lerde Çin topraklarını ele geçirmeye başlamıştı (Çeçen, 2007: 10-12). Hunların ilk kurucusu Teoman (MÖ 220-209), sonraki ise Oğuz Kaan adıyla bilinen Mete (MÖ 200-173) Handır. Hunlar daha sonra "Türkler" diye isimlendirilen boyların ilk atalarıdır. Teoman ve Mete'den sonraki hanların Türkçe isimleri ise bilinmemektedir (Çeçen, 2007: 48). Bu dönemlerde Moğolistan coğrafyasında yaşayanlar, geçmişten gelen birikimleriyle güçlü bir kültürel ortamı ve devlet geleneğini yaratmayı başarmışlardı. Büyük Hun İmparatorluğu, MS 216 yıllarına kadar hüküm süren, bilinen ilk büyük Türk devletiydi.

Ancak zamanla Çinliler de kendilerin geliştirmişler, MÖ 22'den sonraki 40 yıl içinde meydana gelen büyük ayaklanmaları bastırılmışlar ve MS 200'lü yıllara kadar büyük bir sorun yaşamamışlardır. Bu dönemde MÖ 127 yılında, 100.000 Çinli köylü Moğolistan bölgesine yerleştirilerek nüfus yapısı değiştirilmeye başlanmış, MÖ 109 yılında ise Kore yarımadasının büyük bir bölümü Çinliler tarafından ele geçirilerek 400 yıla yakın kontrol edilmiştir.

Bu dönemde Çin ülkesi Avrupa kıtası kadar bir büyüklüğe ulaşmıştı. Öyle ki atlar kullanılsa bile, bir bilginin ülkenin bir köşesinden diğerine ulaşması bir aydan daha fazla süreyi buluyordu (James, 2011, 73). Bunun üzerine bölgede bir bilginin başka bir yere süratle iletilmesi için MÖ 166 yılından başlayarak dumanla haberleşmeye dayalı bir sistem geliştirilmişti.

Çinliler artık askeri yöntemlerin yanısıra, kuzeyden gelen göçebe halklara karşı; rüşvet, diplomasi ve asimilasyon gibi yöntemlerle savaşmaya başlamışlardı. Bunda başarılı da oldular ve MÖ 59 yılında Hun Devletini ikiye bölmeyi başardılar. Bu da yeterli olmayınca MS ilk yüzyıldan itibaren kuzeydeki göçebelere kontrol altına almak için 500 üst düzey Hunlu aristokrati, ağır maliyetlere katlanmak pahasına kendi saraylarında ağırlamaya başladılar. Çin ordusunda da bu dönemde 250.000'den fazla göçebe görev yapıyordu. Bu zamanla asimile etmeye dayalı bir yöntemdi ve Çinliler sabırla hareket ederek bunu nasıl gerçekleştireceklerini iyi biliyorlardı. Bu yöntemin benzeri, daha sonra Cengiz Han sonrasında Moğollara karşı da uygulayacaklardı (Alpar, 2014: 85).

Cengiz Han dönemi ve sonrasında Moğolistan

Çin MS 1200'lü yıllara gelindiğinde nüfusu 115 milyona ulaşmış bir ülkeydi. Ülke ancak kuzeyden gelen akınları kontrol altına alabildiğinde gelişme fırsatı yakalayabiliyordu. Moğolların tekrar ortaya çıkışı, Çin'in bu büyümesini yavaşlatmış ve ihtiyaç duyduğu dönüşümleri gerçekleştirmesini engellemiştir. Tahribat ancak 1360 yılında Moğollar ülkeden çıkarıldığında düzeltilmeye başlayabilmiştir.

MS 1200 ve 1350 yılları arasında tüm dünyayı sarsan Moğol İmparatorluğu, Moğolistan coğrafyasındaki bir güç boşluğundan yararlanarak ortaya çıkmıştı ve şimdiye kadar Avrasya kıtasında var olan ve Mısır ve Fransa gibi bölgelere dahi akınlar yapmayı başarabilmiş, dünyanın en büyük kara imparatorluğunun yaratıcısı olmuştu.

Moğolların bu dönemdeki yükselişi, sonrasında "Cengiz" adını alan "Timuçin" ile başlamış ve bugüne kadar ele geçirilemeyen Moskova'yı bile ele geçirmeyi başarmışlardı. Yükseliş, Hun ve Moğolların ana kültür alanlarından birisi, Amerikan Doğal Bilimler Müzesi görevlileri Roy Cahpman Andrews ve Henry Fairfield Osborne göre insanlığın beşiği olan "Gobi bölgesinden" başlamıştı. Bu bölge insanı zaten doğuştan savaşa hazırdı. Soğuk ve açlık ise zaten bu bölge insanının her zaman alışkın olduğu şeylerdi (Lisner, 2006: 157).

Cengiz Han, uyguladığı strateji ile Moğol savaş sanatını dönüşüme uğratmayı başardı. Zamanının savaş sanatının teknolojilerini ordusuna adapte etti ve bunları kendi yöntemleri ile birleştirerek farklı sistemler geliştirdi. Pekin'deki yangın bir aydan fazla sürdü (Çimen, 2014: 43). Moğollar ateşli okları kullanarak saldırdılar. Ardından duvarlarda gedikler açmak için, taş atan mancınıkları devreye soktular. Aynı zamanda büyük kütüklerle de surları delmeye çalışıyorlardı. Zengin bir savaş kültürüne sahip olan Çinliler, ham petrol ve değişik kimyasal maddeleri kullanarak, yaptıkları yangın bombalarıyla karşılık vermeye çalıştılar. Moğollar, Çinli esirleri ileri sürüp, onların koruması altında surlara dayadıkları merdivenlerle şehre girdiler.

Moğol kültürünün özellikleri

Moğollar, Avrasya bölgesinde dengeyi değiştirdiler. Başboş yaşıyorlardı. Cengiz onlara sadakat yemini ettirmişti (Roux, 2012: 17).

Dişe gelen her şey onların gıdası olabiliyor, gerektiğinde hiç et yemeden, ateş yakmadan on gün ata binebiliyorlardı. Susuz kaldıklarında ise atların kanını içiyorlardı. Su az olduğundan Moğollar bunu idareli kullanmayı öğrenmişlerdi. Cengiz Han suyun kirletilmemesi için yasalar bile çıkartmıştı (Okur, 2005: 254). Bu aslında Şaman geleneğinin bir uygulamasıydı. Şamanizm tarih öncesi çağlardan gelen bir gelenektir. Tabiatı ve ağaçları korumanın yanında, kadına verilen değer de en üst düzeydeydi. Bu inancın zorlaması ve tebliği yoktu. Zaten gittikleri hiçbir yerde de din konusunda zorlama yapmıyorlardı. Moğollar yapısal bütünlük içeren belirgin bir dine sahip değildi. “Animizm” ve “Şamanizm” karışımı bir inançları vardı. Araştırmalar Şamanlığın sadece Türkler ve Moğollara özgü olmayıp, Amerika kızilderilerinden Avrupa’ya ve Okyanusya yerlilerine varıncaya kadar bir çok coğrafyada sayısız unsurun ortak olduğu, yaygın olan bir inanç olduğunu göstermektedir (Mircea, 2014).

Moğollar gerçekten de dinlere karşı tarafsızlardı ve bu yüzden ele geçirdikleri yerlerde dini inançlara pek karışmadılar. Bu yüzden çoğu zaman direnç görmeden hızlı ilerlediler. Batı Avrupa’da Hıristiyan din adamları onların bu durumunu anladığında, bundan yararlanmak istemişler ve onların desteğini almak amacıyla, 1245-1253 yılları arasında, Moğol saraylarına çeşitli heyetler göndermişlerdi. Pek sonuca ulaşmasalar da, Hıristiyan gezginler ve din adamları Moğol hâkimiyeti altındaki topraklarda güven içinde serbestçe dolaştılar. Bu geziler, onların “Doğu” dünyasını keşfetmeleri ve bundan yararlanmaları için güzel bir fırsat sunmuştu. Moğolların dili de Türk diline yakındı (Roux, 2012: 14). Kıpçaklar da Türkçe konuşurdu. Kıpçaklar kitleler halinde Moğollara katılınca, Moğol ordusu da adeta bir Türk ordusuna dönüştü.

Moğol askerleri, kendilerine söylenmeden, ne zaman ne yapmaları gerektiğini bilirlerdi (Greene, 2011: 160). Başlangıçta ordu, bir Moğol kurumu olma özelliği taşıyordu. Bu nedenle 1312 yılına kadar orduya sadece Moğollar alınmıştı. İmparatorluk genişleyince, bu durum zorunlu olarak değişmeye başladı. Liyakate önem verilirdi. 1258 yılındaki Bağdat kuşatmasını, kuşatma tecrübesi nedeniyle, Çinli bir general yönetmişti (Ponting, 2011:409). Ele geçirilen yerlerdeki insanlar askere alınıyor, böylece büyük ordularla birden fazla cephede savaşmak mümkün oluyordu. Moğollar, her şeye rağmen egemenlikleri altındaki bölgelerde emniyet ve asayişi sağlamışlardı. Öyle bir güven algısı oluşturulmuştu ki, bu dönemde Anadolu’dan,

Asya'nın doğusuna kadar herhangi birinin, başında altın bir tepsi olduğu halde, çekinmeden gidebileceği söyleniyordu.

Moğolların değişik iklimlere dayanabilme ve her şeyi yiyip içebilme kapasiteleri insanları çok etkilemiştir. Çamurlu suları süzerek içebilirler ve dişe gelen her şey onların yemeği olabilirdi. Atlarıyla giderken yanlarında saman ve yem taşımazlardı (Roux, 2012: 60). Marco Polo onlar için: "Gerektiğinde hiç et pişirmeden ve ateş yakmadan on gün boyunca at binebilirler. Şarapsız ya da susuz kalabilirler ve o zaman atlarının kanlarını içerler" demişti. Kör bir itaat duyguları vardı. İnanıkları şeflerine bağlılık için savaşırlardı. Sert iklim koşullarından kaynaklanan acımasızlıklarını, fiziksel ve manevi güçle tamamlıyorlardı. Yenilgiyi asla kabul etmezlerdi. Onlar, dünyadaki en ağır şartlarda çalışan, yorgunluğa katlanan ve az bir yemekle yetinen insanlardı (Polo, 1955). Rubrouck, bir seferinde IX Louis'ye şöyle demişti: Şayet sizin adamlarınız onların yemeğiyle yetinmeye razı olsalar, bütün dünyayı fethedebilirdiniz (Smith, 2006: 4).

Moğollar, muazzam güçlerine rağmen, göçebe yaşam biçimini korudular. Bizzat liderleri buna öncülük etti ve asla rahat bir yaşam sürmeyi düşünmediler. Yönetici olarak genelde aile üyelerini atadılar. Bir yeri ele geçirmekteki amaç, çoğu zaman ganimet elde etmektir. Fransa Kralı'nın Moğollara gönderdiği elçiye bile, "bol miktarda koyun ve sığırlarının olup olmadığı"ni soruyorlardı. Aslında öğrenmek istedikleri, tıpkı yıllar sonra Amerika kıtasında İspanyolların yerlilere altın ve gümüşü sorduğu gibi (Smith, 2006: 4), o ülkenin fethetmeye değip değmeyeceğiydi. Çok yağma yapıyorlardı ancak kimsenin savaşı bırakıp yağma yaptığı da görülmemişti. Elde edilenler paylaşılıyordu (Roux, 2012: 62).

Moğollar savaşırken, daha az güç harcayarak daha uzağa ok atmayı sağlayan, yeni bir yay geliştirmişlerdi. Onların kullandığı iki midilli büyüklüğündeki step atları; küçük, tıknaz, dayanıklı ve hızlıydı. Her yerde, her şeyle beslenebiliyordu. Karların altındaki otları bile bulup yiyebiliyor, kayaların üzerine tırmanabiliyor, dinlendiğinde günde 100 kilometreden fazla yol yapabiliyordu. Bu nedenle yazın atlar otlarla beslenip, kış gelince sefere çıkılıyordu. Her savaşçıda en az üç at oluyor ve mutlaka yedekte bir at bekletiliyordu. At onlar için her şeydi. Onunla yaşar, onun üzerinde ölürlerdiler. Sütünden beş derece alkollü kımız içkisi üretirler, ilkbaharda yelelerini kırarak yular ve ip yaparlar, susadıklarında atın bir

damarını açarak kanını içerlerdi. Atın üzerinden isabetli atış yapabiliyorlardı. Hatta geriye dönüp omuzlarının üzerinden ok atmakta ustalaşmışlardı. Yakına ok atarken hafif, uzağa atarken ağır olan yay kullanırlardı. Develer yük taşımada, atlar ise savaş ve avda kullanılıyordu (Roux, 2012: 16).

Moğol ordusunda, Frank germeli yaylarını kullanan Franklara da rastlanıyordu. Başlangıçta basit silahları kullanırken, sonraları daha karmaşık silahlarla, kuşatma makinelerini de kullanmayı öğrendiler. 1217 yılında kent kuşatmalarında duvarları yıkmak için topçulardan oluşan bir birlik kurmuşlardı. Ayrıca geniş nehirleri aşmak için gemiler ve salları üzerine oturtulmuş köprüleri de kullanmaya başlamışlardı. Belli aralıklarla tepeler üzerinde oluşturulan gözcü kuleleriyle, geniş alanlar gözetim altında tutulmakta, saldırılar önceden haber alınmakta ve yakılan farklı renkli ateşlerle, mesajlar birbirine iletilebilmekteydi. Bu haberleşme sistemi, günümüzdeki internetin o zamanki versiyonu gibiydi.

Moğolların savaşları öyle başıbozuk saldırılardan oluşmuyordu. Aksine her sefer, usta taktisyenler tarafından özenle, en ince ayrıntısına kadar planlanıyordu. İz sürmek için keşif kolları çıkarılıyor, gidilecek istikamette erzaklar önceden depolanıyor ve yol üzerindeki su kaynakları belirleniyordu. Komutanların ölmelerinin paniğe yol açabileceğini bildiklerinden, genelde savaş alanını görebilecek kadar geride bir yerde komuta yerini oluşturuyorlardı (Roux, 2012: 64). Savaşa girmeden önce civardaki yüksek yerler mutlaka tutulurdu. Savaşta en zayıf unsurlar ile ilk çarpışmada dağılabilecek olan yabancı acemi askerler, merkeze yerleştirilirdi. Seçkin birlikler ise kanatlara konur ve geniş bir kuşatma harekâtına başlanırdı. Büyük savaşlara girmekten ziyade, düşmanı yoran ve moralini bozan savaşları tercih ederlerdi. Güçlü bir orduyla karşılaşırlarsa, onları peşlerine düşürmek için kaçıyormuş gibi yaparak düzenlerini bozar, kendi istedikleri bir yere çeker ve tuzağa düşürünce saldırıya geçerlerdi. Bu savaş kültürü de Türklerle birlikte tarihsel süreçte geliştirdikleri bir taktikti.

Moğollar, düşmanı aldatmak için her türlü hileyi yapabiliyorlardı. Esirlerine kendi üniformalarını giydirebilirler ve ellerine Moğol bayrakları vererek sayılarını çok gösterirlerdi. Gerektiğinde sahte ordugâhlar kurulur, kimsenin olmadığı yerlerde kamp ateşleri yakılır, samandan sahte korkuluk askerler kullanılırdı. Ayrıca oluşturulan propaganda mekanizması sayesinde, cephe hattından çok uzaklara kadar en dehşet verici ve en akla gelmeyen söylentiler yayılırdı.

Moğollar, 1252 yılında bir nüfus sayımı da yaptılar. Sayım tam on yıl sürdü. Fermanlarını, ülkelerinin büyüklüğü ve üzerinde değişik halkların yaşaması nedeniyle birçok dilde çıkarmak zorundalardı. Ülke büyük olunca, önemli haberler bile çok geç ulaşıyordu. Möngke'nin ölümü, Suriye'de kardeşi Hulagu'ya neredeyse iki yıl sonra ulaşabilmişti. Buna çareler arandı ve 1234 yılında etkili bir ulaşım sistemi kuruldu. Her 40 kilometrede bir "menzil" denilen noktalar oluşturuldu (Çimen, 2014: 43) ve hızlı kuryeler vasıtasıyla günde 300 kilometre mesafeye ulaşma kapasitesine erişildi. Bu sistem, zamanına göre ulaşımda çağ atlamaktı.

Moğol gücünün gerilemesi

Ancak, Moğollar giderek genişlemenin sınırlarına ulaşmışlardı. 1260 yılında, bir Mısır ordusu kendilerini yenip durdurana kadar yarattıkları yıkım çok büyüktü. Çin'de ise asimile olma pahasına, Çin'i yönettiler. Ancak diğer yerlerde, bunu sayıca yapmalarına imkân yoktu. Ayrıca, yeterli otlak bulamadıkları yerlerde göçebe olarak harekâtı sürdüremez duruma gelmişlerdi. Gelinebilecek sınırların sonuna gelinmişti.

Çin, Moğollar tarafından ele geçirildi. Ancak başlangıçta Moğol elitlerin çoğu, Çince öğrenmedi ve Çin adetlerini benimsemedi. Ancak Çin her zaman olduğu gibi sabırlıydı. 1294 yılında Cengiz Han ölünce imparatorluk, İran'da İlhanlıların üstün geldiği bir iç çatışma hariç, genelde barışçıl bir şekilde bölündü. 1220'li yıllarda, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay tarafından, Buhara ve Semerkant şehirlerini içine alacak şekilde Çağatay Hanlığı kuruldu. Buraya gelen Moğollar, zamanla Türk azınlığın içinde eridiler ve "Çağatay Türkçesi" adıyla yeni bir dil doğdu. 1334 yılında bu hanlık ikiye bölündüğünde ise göçebe fatihlerin sonuncusu "Timur" ortaya çıktı.

Cengiz Han, steplerdeki toplumları birleştirmiş, Timur ise bu toplulukları kullanarak diğer ülkelere üstünlük kurmuştu. Cengiz Han ve sonrasında Timur ile Moğollar, her ne kadar Müslüman dünyanın harap olmasına neden olsalar da, Türk kavimlerinin Batı Asya boyunca yayılmasına imkân sağlamışlardı.

Moğollar kalabalık bir kavim değildi ve bu bakımdan Cengiz Han, bağlılığına güvendiği Türk boylarını güçlendirmekte bir sakınca görmemişti. Bu nedenle, bir süre sonra Moğol ordusundaki Türklerin sayısı, yerli Moğolları aştı. Moğolca konuşan azınlık, Türk kitlesi

içinde eridi (Sanders, 1993: 57). Moğolların Türklerin içinde erimesine en fazla katkı sağlayanlar ise Uygur Türkleriydi.

Buna rağmen, Moğolların durmak gibi bir niyetleri yoktu. 1281 yılında, beklenmedik bir şekilde, o zamana kadar hiç saldırıya uğramamış olan Japonya'yı istilaya teşebbüs ettiler. Bu maksatla hazırlanmış 45.000 civarındaki atlı askeri, 4400 civarında gemi taşıyordu. Japonya'nın kurtulma ümidi mucizelere kalmıştı. Ancak beklenilmeyen bir şey oldu ve bütün Moğol donanması çıkan bir fırtınada yok oldu (Ponting, 2011:406). Japonlara göre bu olay, kendilerini yıkımdan kurtaran "ilahi bir rüzgâr" manasına gelen "kamikaze"ydi. "Kamikaze" deyimini daha sonraları yaygın olarak kullanılacak ve II. Dünya Savaşı'nda Amerikan donanmasına saldıran Japon uçakları da bu ismi alacaktı.

Bu olaydan sonra Moğollar için fetih dönemi kapandı ve "yerini sağlamlaştırma" dönemi başladı. Daha sonraları Moğollar, gittikleri ülkelerin geleneklerini benimsediler ve savaştan bıkmaya, ipek giysiler giymeye ve sabunla hamamlarda yıkanmaya başladılar. Rahata alışan ordu savaşamazdı. Sonuçta onlar da yıkıldı.

Moğollar, Çin'den çekilince, Karakurumda tertiplendiler. Ancak Çinliler, Moğolların yeniden tertiplenmemesi ve kendileri için bir tehlike oluşturmaması için sık sık bu bölgeye akınlar düzenlediler ve bu akınların birisinde 1380 yılında Karakurum'daki yönetim de yıkıldı.

Bundan sonraki dönemlerde zaman zaman başarılar kazanılsa da Moğallar bir daha eski güçlerini toparlayamadılar. Şaman inancı da Budist ve Taoculuk gibi inançların etkisinde giderek yozlaştı (Moğolların kendi değerlendirmelerine göre) ve zayıfladı. Bu aynı zamanda Moğolların kendilerine has olan kültürel özelliklerinin de yitirilmesi anlamına geliyordu.

Günümüzde Jeostratejik açıdan Moğolistan'ın, Rusya ve Çin gibi iki güçlü devlet arasında sıkıştığı görülmektedir. Ancak Moğolistan yönetimin, ülke gerçeklerine uygun politikalar geliştirme ve bu sıkışıklığı aşma gayreti içinde olduğu da görülmektedir (Alpar, 2021: 44).

Bulguların Değerlendirilmesi

Eğer Moğolistan ve çevresindeki coğrafyanın geleceğine, geçmişini bilmeden bakarsak doğru sonuçlara varmamız mümkün

almaz. Şüphesiz bu konuda tarih, sosyoloji ve en önemlisi antropoloji bilimi bulgularıyla bizlere yol gösterecektir.

Elde edilen bulgular, tarih öncesi dönemden başlayarak, günümüze kadar Moğolistan ve yakın çevresi hakkında bizlere bilgi vermektedir.

Bu çalışmada Moğolistan ve çevresindeki coğrafyaya, geçmişi ve geleceğiyle bir arada ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla bir anlam yüklenmeye çalışılmıştır. Bu konuda elimizdeki bilimsel belgelerin giderek çoğaldığı da ortadadır. Bu ise her ne kadar bazı araştırmalar maksatlı olarak gerçeği değiştirmeye çalışsa da bölgenin anlaşılır olmasına katkı sağlamaktadır.

Gerek milyonlar yıl öncesine dayanan dinazor kalıntıları gerekse MÖ 45.000 yıllarından itibaren insan ve bunun ortaya koyduğu kültürene dair kalıntılar da bu dönemlere ait bilgileri bizlere sunmaktadır.

Bölge ve civarı, dünyada ilk bitki ve hayvan faunasının oluştuğu yer olma özelliğini taşımaktadır. Aynı husus insan yerleşimi ve kültürel birikimin oluştuğu bölge olma özelliği için de geçerlidir. Bölgenin önce ısınması tarım dönemine geçişte ve hayvanların evcilleştirilmesinde de bölge öncülüğünü sağlamıştır. Yaratılan kültür ve zamanının ileri teknolojisi ve atın kullanımı bu bölge toplumlarına belirli bir üstünlük sağlamış ve buna dayanarak kendi bölgesinin dışındaki kültürleri de etkileme imkanı bulmuşlardır.

Ancak bu kültürün derinliğinin tam olarak ortaya konulduğundan da bahsedilemez. Hatta taraflı yönlendirmelerle bu bölge ve civarındaki kültüre hak ettiği değer verilmemekte, çoğu zaman da bu bölgelerdeki kültür önemsizleştirilerek sıradan hale getirildiği görülmektedir. Esas sorun ise taraflı bakış açıları ile tarihi gerçeklerin üstünün örtülmeye çalışılması ve yönlendirilmesi gibi görülmektedir.

Diğer taraftan birbirinden kopuk araştırmaların disiplinler arası bir bakış açısıyla bir araya getirilmesi ve anlamlı sonuçlar çıkarılması gereği de bulunmaktadır.

Sonuç

Moğolistan ve çevresine yönelik yapılan ve geniş bir tarih aralığını içeren bu çalışma ile bölgenin oldukça zengin ve tarihin

derinliklerine uzanan yapısının, bir derece de olsa açıklığa kavuşmasına imkân sağlanmıştır.

Açıkça ortadadır ki bölge tarihi, birçok bakımdan kültürel zenginliğin izlerini bünyesinde barındırmakla kalmayıp, bu kültürel zenginliği bir bağ olarak toplumları birbirine bağlamada da kullanmaktadır. İnanç, dil ve diğer kültürel öğelerin, Moğolistan coğrafyasını da aşarak; Sibiryaya, Amerika Kıtası, Kore, Japonya, Çin ve Okyanusya yanında; Asya'nın diğer köşeleri ve Avrupa'ya kadar çok geniş bir coğrafi alanda kendine yer bulması da derin ve zengin edimlerin yayılma eksenlerini ortaya koymaktadır. Bu eksen kimi yerde aynı ailevi bağlara işaret etmesi yanında, kimi zaman da yakın ve uzak akrabalık bağlarını ortaya koyuyor.

Kültürel bağlar sınırları aşarak insanları ve toplumları da birbirine bağlıyor. Ortaya çıkan bağlar ise çeşitli coğrafyalardaki toplumların barış ve refahına hizmet ediyor. İnsanlar giderek birbirine daha fazla yaklaşıyor. Bilinmezlik örtüsü altında ve sisler arasında gri gözüken noktalar her yapılan araştırma ile biraz daha renklenirken, bölge kültürünün mirasçıları da kendileriyle daha fazla gurur duyuyor, bu muazzam destekle geleceğe daha umutlu bakıyor.

Yapılan bu çalışma, mükemmellik iddiasında olmayıp, belli bir aşamaya taşımaya çalıştığı inceleme konularıyla bundan sonraki çalışmalar için bir altyapı oluşturmayı hedeflemektedir. Benzer araştırmalar ile kültürel örüntüler açığa çıkarılmaya devam edildiği sürece, bölge ve çevresindeki halkların daha fazla birliktelik ve benzerlik unsuru ile barış ve refaha daha fazla yaklaşması ve kendi tarihlerinin derinliklerinden gelen kültürel kökleriyle geleceğe daha umutla bakma şansını elde etmesi mümkün olabilecektir.

Kaynakça

Alpar, Güray. (2003). *Kırıkkale, Ankara ve İstanbul'da Yaşayan Üç Grup Arasında Kimlik, Aile ve Eğitim*, Yeditepe Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.

..... (2014). *Antropolojik Bakış açısı ile Stratejik Dünya Tarihi*, Palet Yayınları: Konya.

..... (2021). 21. Yüzyılda Türkiye Moğolistan İlişkileri, Ed. Şahin Doğan, *Türkiye'den Moğolistan Jeopolitiğini Okumak*, s.27-46. Ak-Mat Matbaacılık: İzmir.

Alpar, Melek. (2013). Yabancı dil öğretiminde kültürel unsurların önemi. *The Journal of Language and Linguistic Studies*, Vol. 9, No. 1, April 2013.

Auge, Marc. (2012). *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Dipnot Yayınları: Ankara.

Baykuzu, Deniz Tilla. (2012). *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları: Konya.

Boeda, Eric ve diğerleri. (2013). Levallois and non-Levallois blade production at Shuidonggou in Ningxia, North China. *Quaternary International*, 2013, 295: 191-203.

Cumhuriyet (11 Ağustos 2009). *Dinazorların Dünyasına Yolculuk*.

Çeçen, Anıl. (2007). *Türk Devletleri*, Fark Yayınları: Ankara.

Çimen, Ali. (2014). *Tarihi Değiştirenler*, Timaş Yayınları: İstanbul.

Diamond, Jared. (2010). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Tübitak Bilim Kitapları: Ankara.

Durmaz, Gökberk. (2020). *Highly Skilled Immigrants, Science Cities, and Japan*. 1st Ed. Nobel Yayınılık: Ankara.

Dünya Tarihi (2010). NTV Yayınları: İstanbul.

Eliade, Mircea. (2014). *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitapevi.

Erdem, Tefvik. (2019). *Sosyoloji Notları*, İmaj Yayınevi: Ankara.

Fu, Q., Li, H., Moorjani, P. et al. (2014). Genome sequence of a 45,000-year-old modern human from western Siberia. *Nature* 514, p. 445-450.

Green Robert, Joost Elffert. (2011). *33 Stratejide Savaş*, Çev. Füsün Doruker, Altın Kitapları: İstanbul.

Gürsoy, Akile. (2008a). "Türk Tarihini İncelemede Antropoloji'nin Katkısı", *Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, Sempozyum Bildirileri, Atatürk Kültür ve Dil ve Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI*.

..... (2008b). *Araştırma Yöntemleri, Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Ders Notları*: İstanbul.

Güvenç, Bozkurt. (1996). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi: İstanbul.

Halkın, E.Leon. (2009). *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahattin Yedyıldız, TTK Basımevi: Ankara.

Haviland, Willam a. (2002). *Kültürel Antropoloji*, Çev. Hüsamettin İnanç ve Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları: İstanbul.

<https://www.ajanslotus.com/dunyanin-en-eski-cicek-tomurcugu-fosilinin-kuzeyinde-bulundu>, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022.

James, C. Davis. (2011). *İnsanın Hikayesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Kielan, Jaworowska Z. ve Dowchin N. (1968). "Polonya-Moğol Paleontolojik Keşifler 1963-1965" Anlatı, Paleontologica Polonica.

Kielan Jaworowska Z., Cifelli R. Ve Lui Z. (2004). *Dinazor Çağında Memeliler: Kökenler, Evrim ve Yapı*, 2. Baskı, Colombia Üniversitesi Yayınları: New York.

Lisner, İvar. (2006). *Uygarlık Tarihi*, Çev. Aslan Moran, Nokta Kitap: İstanbul.

Lucas, S. Henry. (1953). *A Short History of Civilization*, McGraw-Hill Book Company: New York.

Meignen, L. (2012). Orta ve Üst Paleolitik "Geçiş" Üzerine Levanten Perspektifleri, *Avrasya Arkeolojisi, Etnolojisi ve Antropolojisi*, Cilt 40, Sayı 3, Eylül 2012, s.12-21.

Modzelewski, Korol. (2010). *Barbarların Avrupa'sı*, Çev. Nedim Demirtaş, İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Morris, Ian. (2012). *Dünyaya Neden Batı Hükmediyor*, Çev. Gül Çağalı, Alfa Basım Yayım: İstanbul.

Ochir, Battulga. (2021). 21. Yüzyılda Türkiye-Moğolistan İlişkileri, Ed. Şahin Doğan, "Moğolistan'daki Hun Dönemi Arkeoloji Çalışmaları Üzerine", s.153-186. Ak-Mat Matbaacılık: İzmir.

Okur, İbrahim. (2005). *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları: Bursa.

Polo, Marco. (1955). *La Description du Monde*, Çev. L. Hambis, Klincksieck: Paris.

Ponting, Clive. (2011). *Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları: İstanbul.

Ramstedt, G. J. (1924). A Comparison of the Altaic Languages With Japanese, *Transaction of the Asiatic Society of Japan, Second Series I*.

..... "Einführung in die altaische Sprachwissenschaft (*Altay Dilbilimine Giriş I-III*). Yayımlayan Pentti Aalto, 1952-1966: Helsinki.

Roux, Jean Paul. (2012). *Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Smith, Adam. (2006). *Ulusların Zenginliği*, Çev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık: Ankara.

- Sanders, Oral. (1993). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.
- Terzioğlu, Haldun Ahmet. (2017). *Büyük Hun Devletinin Kurucusu Teoman Han*. Panama Yayınları: Ankara.
- Türkeli, Cevat. (1990). *Çin Kaynaklarına Göre Hunların Ataları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Wang, Yuchen, Lul Dongsheng ve diğerleri, (2018). Genetic structure, divergence and admixture of Han Chinese, Japanese and Korean populations, Wang et al. *Hereditas*.
- Wein, Hermann. (2019). *Felsefi Antropoloji*, Çev. İsmail Tunalı, Ayrıntı Basımevi: Ankara.
- Weber W. Andrzej, Ramsey Bronk Christopher et. Al. (2021). Spatio-temporal patterns of cemetery use among Middle Holocene hunter-gatherers of Cis-Baikal, Eastern Siberia, *Archaeological Research in Asia*, Volume 25, March 2021.
- Wulf, Christoper. (2004). *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, Çev. Özgür Dünya Sarısoy, Dipnot Yayınları: Ankara.
- Zwyns, N., Paine C. H. et. Al., (2019). The Northern Route for Human Dispersal in Central and Northeast Asia: New Evidence From the Site of Tolbor-16, *Scientific Reports*, 9 (1): 1-10: Mongolia.

Resimler:

Resim-1: Moğolistan'ın başkentinde bulunan Dinazor Müzesi

Resim 2: Tolbor kazı alanında bulunan 45.000 yıllık bulgular

Haritalar:

Harita 1: Moğolistan ve Güneyinde İç Moğolistan Özerk Bölgesi

Harita 2 : Bulgulara göre yaklaşık olarak insanların dünyaya yayılması

Harita 3 : Moğolistan coğrafyası ve çevresi